

MEHMET AKİF'İN KİTAP TENKİTLERİ

Arş. Gör. Seda ÖZBEK*

ÖZ: Mehmet Âkif Sebilü'r-Reşâd'da yayımladığı makalelerde çok detaylı olmamakla birlikte altı eser hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eserler, Tarih-i İslâm, Abdürreşid Efendi'nin Seyahatnamesi, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, İslâmlaşmak, İlmihâl ve Köy Hocası'dır. Akif'in kimi tenkitlerinde ses tonu yer yer yükselir, kiminde bir ironi sezilir, kimindeyse iltifat yumuşaklığı hissedilir. Bu çalışmada Mehmet Akif'in söz konusu tenkitleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif, Sebilü'r-Reşâd, Sırât-ı Müstakim, Dozy, Zeydan Tarih-i İslâm, tenkit.

The Book Critics of Mehmet Akif

ABSTRACT: Mehmet Akif had evaluated six works without getting in depth justification which had been in the collection of Sebilü'r-Reşâd . These works had been Tarih-i İslâm, Abdür-Reşid Efendi'nin Seyahatnamesi, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, İslâmlaşmak, İlm-i Hâl and Köy Hocası. The tone of the voice of Akif in some of his critics is in rising pitch sometimes, in other critics the irony had been reflected; and in some others the courtesy had been reflected. In this study, the critics of Akif has been focussed on..

Key Words: Mehmet Âkif, Sebilü'r-Reşâd, Sırât-ı Müstakim, Dozy, Zeydan, Tarih-i İslâm, criticism.

İstiklâl Marşı Safahat'ı, Safahat Akif'in nâsirliğini daima gölgede bırakmıştır. Mehmet Akif, 182. sayıdan itibaren adı "Sebilü'r-Reşâd" olarak değiştirilen Sırât-ı Müstakim'de pek çok konuda, çeşitli yazılar kaleme almıştır. Bunlardan bir kısmı edebî tenkit niteliğinde yazılardır. Biz bu yazıda onun kitap tenkitleri üzerinde duracağız.

Akif, Sebilü'r-Reşâd'da yayımladığı "İntikâd" başlıklı makalesinde "İntikad muâheze demek değildir" der. Akabinde "Sa'di" müstearını ala-

* Niğde Üni., Fen-Ed. Fak., TDE Böl, sedasonkur@hotmail.com

cak kadar sevdiği ve benimsediği Sadi'nin ve Mütenebbî'nin cümlelerinden örnek verir.

“Şarkın iki büyük şairi olan Sâdi ile Mütenebbî'den evvelkisi: 'Ayıp arayan göz hüner görmez' diyor; ikincisi de: 'Rıza gözü bütün kusurlara karşı kör olur; nasıl ki azap gözü olanca fenalıkları bulur bulur çıkarır' hükmünü veriyor. Bunlar pek doğru sözlerdir. İnsan bir eseri herçi bâd-âbâd beğenmek niyetiyle okursa daima iyi taraflarını görür; bil'akis beğenmemek için mütâlaa ederse nazarına hiç güzel yereri isabet etmez yalnız nakisaları rast gelir. Onun için müttekide her şeyden evvel hissiyât-ı husûsiyeye kapılmayacak sağlam yürek lazım.” (Abdulkadiroğlu vd: 1987, 149)

Mehmet Akif Sebilü'r-Reşâd'da yayımladığı makalelerinde altı eser hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eserler, Tarih-i İslâm, Abdürreşid Efendi'nin Seyahatnamesi, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, İslâmlaşmak, *İlm-i Hâl* ve *Köy Hocası*'dır. Bu husustaki makalelerin Sebilü'r-Reşâd ve Sırât-ı Müstakim'de yayımlanışı şöyledir:

- “Açık Mektup – Ebüzziya Tevfik Efendi'ye” (18 Şubat 1325, Sırât-ı Müstakim, C. 3, s. 409 – 410)
- “Gayet Mühim Bir Eser” (1 Temmuz 1326, Sırât-ı Müstakim, C. 4, s. 322 – 323)
- “Tenkit ve Takriz Medeniyet-i İslâmiye Tarihinin Hataları” (22 Mart 1328, Sebilü'r-Reşâd, C. 18, s. 92)
- “İslâmlaşmak” (10 Nisan 1335, Sebilü'r-Reşâd, C. 16, s. 132 – 133)
- “Yeni Bir Mektep Kitabı” (16 Şevval 1328, Sırât-ı Müstakim, C. 5, s. 115 – 116)
- “Köy Hocası” (12 Kanun-i evvel 1334, Sebilü'r-Reşâd, C. 15, s. 331 – 332)
- “İntikâd” (1 Mart 1328, Sebilü'r-Reşâd, C. 8, s. 21 – 22)

İncelememize konu olan kitaplardan ilki “Açık Mektup - Ebüzziya Tevfik Efendi'ye” sernameli makale ile Abdullah Cevdet'in Reinhard Dozy'den tercüme ettiği “Tarih-i İslâm” isimli eserdir.

Abdullah Cevdet'in bu tercümesi İslâm dünyasında dinî hisleri rencide ettiği gerekçesiyle eser yasaklanmıştır. Ebüzziya Tevfik Efendi bu tercümeyi müdafaa amaçlı bir yazı yazınca Akif buna sessiz kalmaz.

İslâmî duyarlılığı herkesin malumu olan Akif'in İslâmî duyguları rencide edici eser karşısında sabırlı olması beklenemezdi. Nitekim kaleme aldığı yazıda şöyle demiştir:

“*Bir Dozy peydâ oluyor, peygamber hakkında söylemediğini bırakmıyor. Sonra bir Abdullah Cevdet geliyor, o sözleri bize mahz-ı hakikat göstermek istiyor. Bundan münfail olan âlem-i İslâm'a karşı da efendimiz çıkararak Dozy'nin sözleri hakikat, Abdullah Cevdet Efendi tercümân-ı hakikattir, hizmeti ise rahmetullahın mücahedesine kadar büyük-tür diyorsunuz.*” (Abdulkadiroğlu vd. 1987, 11)

Akif'e göre dil, ırk, mezhep ayrımı gözetmeksizin Osmanlıyı birbirine bağlayan yegâne rabita İslâm'dır. İslâm'ın köklerini baltalamaya çalışmak, ölüm döşeginde olan “hasta adam”ı zehirli iğneyle idam etmekten başka bir şey değildir.

“*Pekâlâ*” der Âkif. “*Abdullah Cevdet Efendi Dozy'nin yaptığı bir kör baltayı eline alır da Arnavud'u Türk'e, Türk'ü Arab'a, Arab'ı Lâz'a, Lâz'ı Kürd'e, Kürd'ü Çerkez'e, Çerkez'i Gürcü'ye sınıksız bağlayan, hem de aradaki cinsiyet münaazatını bertaraf edecek suretle bağlayan bu tek rabıtayı kırmaya çalışırsa bu sersemliği ile eser-i fetanet mi göstermiş olur?*” (Abdulkadiroğlu vd 1987: 9)

Mehmet Akif, bu tercümenin yalnızca muhtevasıyla ilgili tespitlerde bulunmuştur. Akif'e göre mütercim “İslâm'a karşı hezeyanlarla doludur”. Mehmet Âkif, Abdullah Cevdet hakkındaki görüşlerini daha net ifade edebilmek için okuyucularına geçmişteki musahabesini nakleder. Hüsnü Atıf adındaki doktor arkadaşı aynı zamanda Abdullah Cevdet'in sınıf arkadaşıdır. Hüsnü Atıf Abdullah Cevdet'in bazı şiirlerini okur, Akif'in görüşünü sorar. Akif, “Doğrusunu istersen bu adamın sözlerinde o kadar yükseklik görmüyorum. Fikir yoksulu, belagat züğürdü bir heveskâr” diyerek mütalâada bulunur. Arkadaşı, Abdullah Cevdet'in Avrupa'da tahsil gördüğünü, günün birinde vatanına ulûm ve fenle dolu döneceğini söyler. “İnşallah” der Akif, “İnşallah büyük bir adam olur da memleketimizin birçok ihtiyacını temin eder.”

Fakat hâl böyle değildir. Akif'in yüzünü dahi görmeden, garptan fen bilimleri ile dolu olarak gelecek diye on yıl kadar beklediği Abdullah Cevdet Efendi elindeki Tarih-i İslâmiyet tercümesi ile çıkagelmiştir. Söylediği “hezeyanlar” ise “*Bin takrîz-i beliğ ile yaldızlansa yine ümmet-i merhûmeye yutturulamaz*” türünden. Bilindiği üzere Dozy'nin bu eseri sadece Akif'i değil, daha pek çok kimseyi kızdırmış, epey uzun süren tartışmalara neden olmuştur. bk. Ülken (1979: 144) Hatta İsmail Fenni [ERTUĞRUL] söz konusu kitabı Âkif'ten daha şiddetlice tenkit ettiği İzale-i Şükûk (1928) adlı eserini yazmıştı.

Mehmet Akif'in kitap tenkitlerinden bir başkası da, “Gayet Mühim Bir Eser” başlığıyla yayımladığı makalesinde Abdürreşid Efendi'nin seyahatnamesidir.

Abdürreşid Efendi Nisan 1897’de İstanbul’dan başlayan ve üç yıl süren bir seyahate çıkmıştır. Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Sırbistan, Batı Rusya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan gezip gördüğü yerler arasındadır.

Mehmet Akif Avrupa hakkında istediğimiz kadar malumata istediğimiz eserden ulaşabileceğimizi söyler. Fakat dünyada en az bildiğimiz bir kıta varsa o da kendi menşeimiz, kendi memleketimiz olan Asya’dır. Asya’nın en mühim beldelerinin sadece isimlerini biliriz. Akif, o şehirlerde yaşayan milletlerin lisanlarına, ahlâklarına, âdetlerine dair, o da yanlış ve eksik olarak, pek az şey bildiğimizden yakınıdır.

Batılı seyyahlar Şarkı da gezerek seyahatnameler yazmıştır. Onlara ne dereceye kadar itimat edilmesi gerektiği şüphelidir. Akif, bizim meşhur seyyahımız Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerden bile kuşkuyla karşılamaktadır.

“Gerçek! Bizim Evliya Çelebi merhum da var... Lakin doğrusunu isterseniz benim ondan da gözüm yılmıştır. Anlaşılan merhûm ara sıra cezbeyle gelirmiş ki eserlerinde ancak meczûblardan sâdır olacak rivayetler vardır. Bizim Ayasofya Camii’nin üç yüz kapısı olduğunu, altından bir ucu ta kubbeye dayanan bir gizli yol bulunduğunu ben hazretin bir eserinde görmüştüm. Herkesin bildiği Ayasofya hakkında böyle söyleyen bir seyyah artık Çin-i Maçin faslında neler söyler yahud neler söylemez!”

Akif’e göre Abdürreşid’in seyahatnamesi insana çok fazla keyif vermemektedir. Zira birçok hakikati olanca üryanlığıyla gözler önüne sermiş, Şarkın toplumsal hastalıklarını dile getirmiştir.

Akif, eserin üslubuyla ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur. Gayet sade bir dille yazılan eserde sanat işçiliği bulunmamaktadır. “Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek” diyen şair, yazının samimiyet kuvvetini, üslubun acizliğine tercih etmiştir. Eser hakkındaki değerlendirmelerini net bir şekilde ortaya koyar:

“Şimdi bize bu kadar mühim bu kadar nâfi bir eser ihdâ ettiği için Abdürreşid’e büyük büyük teşekkürler ederiz, bir an evvel ikmâl-i tab’ı için ne kadar fedakârlık mümkün ise diriğ buyurmamalarını ayrıca niyaz eyleriz.”

Akif, “Tenkit ve Takriz” üst başlığında Curci Zeydan Efendi’nin “Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi” isimli eseri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Orijinal adı *Tarihu’t-Temeddüni’l-İslâmî* olan eserde İslâmiyet tarihi, ağırlıklı olarak Osmanlı öncesi dönem ele alınmış, İslâm uygarlığı ve Arap halkları konusunda bilgiler verilmiştir. O dönemde bu eser Mısır’da Rusya’da hayli eleştirilmiştir.

Curci Zeydan Efendi Lübnanlı bir Arap ırkıdır¹. Mehmet Akif İslâm tarihinin doğrudan doğruya Müslüman müverrihlerinin eserlerinden alınması gerektiğini savunur. Yalnız bunların hiç olmazsa en tanınmış olanları bile iyice tetkik edildikten, uzun uzadıya muhakeme olunduktan sonra nakledilmesi gerektiğini savunur.

Mehmet Akif'in değerlendirmelerde bulunduğu bir diğer eser Sait Halim Paşa'nın "İslâmlaşmak" isimli eseridir. Akif, Sait Halim Paşa'ya karşı büyük bir muhabbet beslemektedir. Sebilü'r- Reşat'taki çevirilerinin pek çoğunu Sait Halim Paşa'dan yapar. "Üstad, Paşa'nın İslâmlaşmak eserini Fransızcadan Türkçeye tercüme ederken büyük zevk duyduğunu daima söylerdi. Paşanın diğer eserleri başkaları tarafından Türkçeye tercüme edilmişti. Üstad onları da büyük bir itina ile Türkçeye çevirmek istiyordu. Fakat vakti müsait olmadı. Ancak iki eserini tercüme edebildi: Biri bu, biri de Malta'da te'lif ettiği "İslâmda Teşkilât-ı Siyasiye"(Eşref Edip [FERGAN], 1960: 127).

Mehmet Akif, Sebilü'r- Reşat'ta önce bölüm bölüm sonra da kitap olarak Paşa'nın İslâmlaşmak eserini yayımlar. Bu kitaba yazdığı açıklama çok dikkat çekicidir. Kitabı bir bütün olarak okumanın, Paşa'nın düşünce derinliğini ve düşünce tutarlılığını görme imkânı verdiğini belirtir. Bir eserin dil ve üslup yönünden incelenmesi, layıkla anlaşılabilmesi için te'lifin perakende sayfeler üzerinde kalmış olmayarak toplu bir kitap halinde bulunması gerektiğini vurgular.

Mehmet Akif'e göre eserde "İslâmlaşmak" mevzuuna dair fikirler pek sârih biçimde açıklanmıştır. Zira Avrupalılaşmak, asrileşmek, Türkleşmek, Osmanlılaşmak üzerine pek çok eser yazılmakla beraber bu eserler hakkıyla izah edilememiştir. Bunun sebebi ise anlayamamaktan öte anlatamamaktır. İşte Sait Halim Paşa, yaptığı mütalaalarda metin, sabit, hakiki bir kanaati müdafaa için kemal-i samimiyetle kendi kanaatini öne sürmektedir.

Mehmet Âkif "Yeni Bir Mektep Kitabı" makalesinde Halim Sabit Şibay'ın "*İlm-i Hâl*" kitabının ehemmiyetinden bahseder. Yenileşmenin, yeniliğe açık olmanın gereğini savunur.

"Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitaplar vermek aynıyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti. Nasıl geçtiğini burada tasvire kalkışmayacağız. Yalnız ciğerparelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhal olarak doğru olsa bile kabil olamayacağımızı bir kere daha hatırlara getireceğiz." (Abdulkadiroğlu vd. 1987: 94)

¹ Bu kanaat için bk. Sevük (1940: 227).

O dönemde çocukların en büyük eksiği ilmihâl kitabıdır. Sabit Efendi bu eksiği tamamlayarak kimsenin yazmadığı bir ilmihâl yazmıştır. Eser Maarif Nezaretince kabul olunmuş ve yazarına mükâfat verilmiştir.

Akif, bir makalesinde, çocuklarımızı kendi yetiştirdiğimiz biçimde değil, Hz. Ali'nin de dediği gibi gelecek için ciddi biçimde ve eğitim biliminin esaslarına göre yetiştirmemizi ister.

“Bizler, malumat diye kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne yarar sağladık ki? Sekiz yaşında ezberlediğim birçok şeyi ancak otuz yıl sonra anlayabiliyorum! Çocuklarımız bugün de okuduklarını anlamıyorlar, beyinlerinde bilgiyi emanet para gibi taşıyıp duruyorlar. Biz sersem olduk diye çocuklarımızı da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?” (Akyüz 1989: 37).

Âkif, makalesinin son paragrafında Halim Sabit'in bu eserinden ötürü bahtiyarlığını dile getirir:

“Artık yedi, sekiz yaşındaki yavrularımız yaşını başını almış ulemâ-yı kelâmın bile kolay kolay anlayamayacağı bahisleri papağan gibi ezberlemek zorunda kalmayacak. Biz ne bahtiyarız ki temennilerimizin yavaş yavaş tahakkuk ettiğini görmeye başlıyoruz. Çocuklarımız ne bahtiyardır ki böyle güzel esere malik bulunuyor. Halim Sabit Efendi ne bahtiyardır ki irfanının sa'yinin her taraftan şükran ile istikbal edildiğini görüyor.”

Mehmet Akif'in iltifat ettiği bir diğer eser Üryanizâde Ali Vâhid'in “Köy Hocası” isimli risalesidir. Köy Hocası, Üryanizâde Ali Vâhid'in Ankara'da çıkardığı bir mecmuadır². Üryanizâde Ali Vâhid *Çanakale Cephesinde Duyup Düşündüklerim* isimli eseri ile Mustafa Kemal Atatürk'ten bahseden ilk nesir kitabının yazarıdır³.

Mehmet Akif, Vâhid Bey'e karşı büyük bir muhabbet beslemektedir. “Köy Hocası Vâhid Bey'i de yazı yazmağa teşvik eden üstattır. Onun lisanını çok beğenirdi. İstanbul'un sade ve kibar şivesi ile yazdığı yazıları çok takdir ederdi. Lisanının güzelliğine, üslubun sadeliğine, mevzuların hüsn-i intihabına hayran kaldığını, Cenabı Hakk'ın köy hocasını sırf bu hizmet için yaratmış olduğunu söylerdi.”(Eşref Edip [FERGAN] 1960: 21).

² *Köy Hocası*, 1918 – 1927 tarihleri arasında 248 sayı yayımlanmıştır. (Millî Kütüphane Başkanlığı: 1987).

³ Kitabın bu özelliğine ilk işaret eden Nâzım H. Polat'tır bk. (Polat 1991: 166) Daha sonra bu tespitten hareketle söz konusu kitap hakkında Ömer Çakır da bir yazı yayımlamıştır. bk. Çakır (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergiIcerikNo=274&Yer=DergiIcerik>).

Akif'e göre köylüyü düşünmek meselesi bir hamiyet meselesi değil, doğrudan doğruya hayat meselesi, menfaat meselesidir. "Avam" denilen halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe, onları kendi haline bıraktıkça, dünyanın en büyük adamlarını yetiştirsek de boştur.

"Köy Hocası'nın ilk sayısını okuduğum zaman lisanın güzelliğine, fikirlerin temizliğine, üslûbun sadeliğine, mevzuların hüsn-i intibahına hayran olduk. Yakinen anladık ki köylülerimizce bilinmesi elzem olan hakaik, bu lisan ile pek güzel anlatılabilecek ve ancak bu lisan ile anlatılabilecek. Köylü Köy Hocası'nı can kulağıyla dinleyecek, dinledikçe zevk duyacak, müstefid olacak. Bir kere de bunu dinlemeye alıştı mı, artık Âşık Keremleri dinleyemez olacak." (Abdulkadiroğlu vd. 1987: 200).

Akif, Köy Hocası'nın öneminden bahsederken "Köy Hocası'nın bütün her yere vaktiyle sesi ulaşsadaydı" der. Böyle bir çalışma için geç kalındığını söylemekle birlikte gelecekte umutludur. Zira ye'se düşmek nazar-ı İslâm'da intihar ile aynıdır. Şükran ve hürmetle yâd ettiği eser, eğer o gün varsa, bu, vatanın saadetini, selametini düşünen, coşkulu yüreklerin varlığının bir kanıtıdır.

Sonuç olarak Akif'in kitap tenkitlerinde çok detaylı açıklamalarının olmadığını, yüzeysel yorumlar yaptığını görürüz. Kitap üzerine yazdığı yazılar eğitime, lisanı bahsine, inanç ve vatan gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bir başka ifade ile Akif'in kitap tenkitleri bilimsel özellikte değil, "duygusal tepki" diyebileceğimiz intibalardır. Şüphesiz bu yazıların yayımlandığı dergi ve onun okuyucu kitlesi de Akif'ten intibalarını öğrenmek/okumak istiyordu.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim-ABDULKADİROĞLU, Nuran (1987), *Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- AKYÜZ, Yahya (1989), "Mehmet Âkif'in Eğitim Görüşleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Mehmet Âkif İlmî Toplantısı* (Bildiri), Kültür Bakanlığı, Ankara.
- [FERGAN] Eşref Edip (1960), *Mehmet Akif, Hayatı – Eserleri ve Yetmiş Muharirinin Yazıları*, Sebülü'r-Reşat Neşriyatı, İstanbul.
- HANİOĞLU, Şükrü (1981) "*Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*", Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- POLAT, Nâzım H. (1991), *Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SEVÜK, İsmail Habip (1940) *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, 1. C., Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1979) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. bas., Ülken Yay., İstanbul.